

INFORMATOR TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW MIASTA ŻOR

Redaguje zespół:

Edward *Burcek*

Barbara *Kieczka*

Leokadia *Koper*

Krystian *Stępień*

Opracowanie graficzne:

Stanisław *Szwarc*

ŻORY MAJ 1991 r.

Spis treści:

1. Wstęp
2. Żory w Powstaniach Śląskich
3. Nikodem Sobik - dowódca II Żorskiego Batalionu
Powstańczego, kawaler Krzyża Virtuti Militari V klasy
4. Towarzystwo gimnastyczne „Sokół” w okresie Powstań
Śląskich w regionie żorskim
5. Rola Towarzystwa Śpiewaczego „Feniks” w budzeniu
świadomości narodowej w Żorach.

WSTĘP

Uczestniczymy w bardzo bogatych przeobrażeniach politycznych, społecznych i gospodarczych w naszym kraju. Celem tych działań jest pełna demokratyzacja życia społecznego, tworzenie instytucji demokratyzujących państwo, ożywione zostają symbole i pamiątki patriotyczne narodu.

W tych trudnych, ale zarazem pełnych nadziei czasach intensywnych zmian w Rzeczypospolitej Polskiej nie może zabraknąć w działaniu regionalnych towarzystw społeczno kulturalnych, w tym również naszego Towarzystwa Miłośników Miasta Żory, które swą blisko 25-letnią działalnością wpisało się na trwałe w życie miasta poprzez prace badawcze i popularyzatorskie jego przeszłości i teraźniejszości, a przez to również budzenie lokalnego patriotyzmu.

Działalność TMMŻ służy szczególnie młodzieży i tej mieszkającej tu z dziada pradziada, ale przede wszystkim tej napływowej. Pozwala na poznanie historii naszego ponad 700 letniego grodu przez stosowania różnych form przekazu ; odczytów, prelekcji, konkursów, wystaw stałych i tematycznych w Izbie Muzealnej, zwłaszcza zaś przez wydawanie „Informatorów TMMŻ”, które stanowią skarbnicę wiedzy o Żorach. Niniejszy „Informator” wznawiamy po okresie rocznej przerwy. Poświęcamy go ważnym wydarzeniom w dziejach Śląska mianowicie 70 rocznicy III Powstania, w którym udział mieszkańców naszego miasta był znaczący.

Działalność edytorską Informatorów zamierzamy kontynuować. Takie zadanie postawił sobie nowy Zarząd wybrany na Walnym Zgromadzeniu w dniu 18 stycznia 1991 r., którego skład osobowy przedstawia się następująco:

Prezes	- Edward <i>Burcek</i>
Wiceprezes	- Leokadia <i>Koper</i>
Wiceprezes	- Damian <i>Kubica</i>
Sekretarz	- Wanda <i>Zdrójkowska</i>
Z-ca Sekretarza	- Barbara <i>Kieczka</i>
Skarbnik	- Maria <i>Krzemińska-Briss</i>
Z-ca Skarbnika	- Lucyna <i>Chodacka</i>
Członek	- Krystian <i>Stępień</i>
Członek	- Jan <i>Delowicz</i>
Członek	- Zbigniew <i>Kożuch</i>
Członek	- Grzegorz <i>Utrata</i>

Członami Komisji Rewizyjnej zostali wybrani:

1. *Bogusław Wyrobek*
2. *Alojzy Buchalik*
3. *Antoni Rajch.*

Walne Zgromadzenie podjęło uchwałę o nadaniu godności Prezesa Honorowego TMMŻ panu mgr Pawłowi *Lokajowi* za jego długoletnie pełnienie funkcji Prezesa oraz duży wkład w rozwój Towarzystwa. Należy dodać, że Pan Paweł *Lokaj* jest jednym z założycieli TMMŻ i niezmordowanym badaczem przeszłości miasta.

Zarząd powołał spośród członków Komisje problemowe dla realizacji zadań wynikających ze Statutu a mianowicie:

- 1) Komisję historyczno-wydawniczą, mającą za zadanie przygotowywanie materiałów oraz wydawanie „Infor-matorów TMMŻ”,
- 2) Komisję kulturalno-oświatową, której zadaniem jest organizowanie prelekcji, konkursów, wystaw itp.
- 3) Komisję organizacyjno-finansową, mającą na celu zabezpieczenie środków na działalność statutową Towarzystwa.

Przewodniczącymi Komisji są członkowie zarządu Towarzystwa. Zachęcamy czytelników do współpracy z TMMŻ. Zwracamy się zwłaszcza do radnych Rady Miejskiej o aktywny udział w pracach Towarzystwa.

Widzimy bowiem potrzebę informowania mieszkańców Żor nie tylko o czasach przeszłych, ale również o problemach dnia dzisiejszego miasta w czym niewątpliwie ważną rolę mogą spełnić członkowie samorządu lokalnego.

Pragniemy nadal rozwijać dorobek kulturalny Towarzystwa Miłośników Miasta Żor.

Uważamy, że działalność nasza jest ze wszech miar pożyteczna dla miasta i jego mieszkańców.

Edward Burcek

Prezes Towarzystwa Miłośników Miasta Żor

Żory w powstaniach śląskich.

1. Wstęp.

W maju 1991 r. mija 70 rocznica III Powstania Śląskiego. Powstania śląskie, które wybuchały w latach 1919-1929-1921 wpisały się piękną kartą w historię naszego kraju. Jak wiele innych miast na Śląsku, tak i Żory walczyły o powrót do Polski. Już w 1920 r., w czasie trwania II powstania śląskiego, niepokoje dotarły do Żor. Nie doszło tu jednak w tym roku do walk powstańców w Niemcami, dzięki odważnej interwencji burmistrza Bonifacego Bałdyka, wybitnego żorskiego działacza społecznego. Dopiero niekorzystny dla Polski wynik plebiscytu na Śląsku (w maju 1921 r.) zadecydował o wybuchu III powstania śląskiego. Wówczas również mieszkańcy Żor chwycili za broń. Dziś czcimy pamięć powstańców śląskich. W Żorach jedna z ulic nosi

Ulica Powstańców w Żorach (w głębi budynek Liceum Ogólnokształcącego)

fot. Leszek Lesiński

Mogiła Powstańców Śląskich w Żorach fot. Roman Nowak

nazwę Powstańców, młodzież szkolna od lat opiekuje się zbiorową mogiłą Powstańców Śląskich na starym cmentarzu (przy ul. Rybnickiej), ponadto jedno z nowopowstałych w latach siedemdziesiątych osiedli mieszkaniowych nazwano imieniem Powstańców Śląskich. W Izbie Muzealnej TMMŻ do września 1990 r. urządzona była stała ekspozycja bogata w dokumenty i zdjęcia,

Osiedle im. Powstańców Śląskich w Żorach fot. Leszek Lesiński
poświęcona żorskim powstańcom. Izba Muzealna znajdzie
w najbliższym czasie nowe pomieszczenia, w których można będzie
ponownie ukazać mieszkańcom naszego miasta sylwetki tych, którzy
70 lat temu walczyli o to, by Śląsk i Żory mogły wrócić do Polski.

2. Plebiscyt w Żorach i regionie żorskim.

20 marca 1921 r. odbył się plebiscyt, którego wyniki miały
zdecydować o losach ziemi śląskiej. Podkomisariat Plebiscytowy
w Żorach reprezentowali:

Bonifacy *Baldyk* - aptekarz, burmistrz Żor

Julian *Samulowski* - organista, działacz narodowy

i Nikodem *Sobik* - komendant POW w Żorach.

Do udziału w plebiscycie uprawnionych było w Żorach 3.463 osoby,
w tym 776 emigrantów.

Oto wyniki plebiscytu w Żorach i regionie:

Miejscowość	Głosujący za Polską:	Głosujący za Niemcami:
Baranowice	176	38
Folwarki	59	14
Kleszczow	320	32
Osiny	208	54
Rogoźna	240	49
Rój	335	40
Rowień	374	33
ŻORY	1036	2353
R a z e m	2748	2613

Niekorzystny dla Polaków w Żorach wynik plebiscytu był
charakterystyczny dla miast śląskich. W miastach istniały większe niż
na wsiach skupiska ludności niemieckiej.

Podobna sytuacja istniała na terenie całego Śląska.

W całym powiecie rybnickim w głosowaniu udział wzięło 82.045 osób. (65,2 %), a na Niemców głosowały 27.924 osoby (34,8%). Powiat rybnicki zajął II miejsce po powiecie pszczyńskim wśród powiatów objętych plebiscytem i opowiadających się za Polską.

3. Żorski pułk powstańczy.

Był to oddział wojskowy działający w okresie III powstania śląskiego (w grupie „Południe” jako 2, a następnie jako 13 pułk) sformowany w Żorach. Dowódcą był Antoni *Haberko*, a potem kpt. *Sadowski*.

Skladał się z 3 batalionów: 1 batalion - Teofila Bieli

2 batalion - Nikodema *Sobika*

3 batalion - Feliksa *Michalskiego*

W III powstaniu śląskim:

1 batalion - zajął Czerwionkę

2 batalion - zdobył Rybnik i Paruszowiec

3 batalion - zdobył Żory i Jastrzębie.

Po opanowaniu wyznaczonych rejonów siły pułku skierowane zostały na odcinek Dziergowice - Stare Koźle oraz w późniejszym okresie brały udział w walkach o Górę św. Anny.

21 maja 1921 r. - 3 batalion wszedł w skład Zabrskiego Pułku Powstańczego im. T. Kościuszki (dca Paweł *Cyrus*), natomiast pozostałe bataliony po III powstaniu śląskim wróciły do Żor i tu zostały rozformowane. Żołnierze 2 batalionu N. *Sobika* po rozformowaniu otrzymali 15 Krzyży Walecznych i 150 Krzyży Górnego Śląska.

4. Przebieg III powstania śląskiego w Żorach.

3 maja 1921 r. 2 batalion Nikodema *Sobika* z pułku żorskiego uderzył na miasto od południowego wschodu, a 3 batalion Franciszka *Michalskiego* od zachodu. Oba pododdziały wspierane były od południa przez 3 batalion Józefa *Szendery* z pułku pszczyńskiego (dowodzonego przez Franciszka *Rataja*). Po krótkiej walce oddziały powstańcze opanowały rynek, dworzec kolejowy, pocztę i budynek Policji Górnego Śląska. Niemcy skapitulowali. Powstańcy zdobyli między innymi 11 karabinów maszynowych. W czasie walki o Żory zginął powstaniec Robert *Sojka* z Rownia.

W czasie powstania działał w Żorach powstańczy szpital polowy. Komendantem kolumny sanitarnej nr 2 i szpitala polowego był kpt lekarz Jan *Chrapek-Chortyński* i kpt lekarz Antoni *Wilkowski* pełniący

obowiązki zastępcy szefa sanitarnego, komendanta kolumny sanitarnej nr 3. Od 15 maja 1921 r. wychodziło w Żorach czasopismo „Oberschlesisches Frontblatt” pod redakcją studenta prawa Anzelma Adamczyka. W patetycznym i egzaltowanym tonie donosiło o sukcesach powstańców.

Komunikaty przeplatano wierszowanymi apelami wzywającymi do walki, zamieszczano sugestywne reportaże. Od czerwca tego roku niektóre doniesienia i nekrologi drukowano w języku polskim. Dwustronicowe pismo prawdopodobnie skończyło swój żywot wraz z przerwaniem działań powstańczych na Śląsku, a wychodziło z inicjatywy Wydziału Prasowego Oddziału II Naczelnej Komendy Wojsk Powstańczych dla powstańców Grupy Północ.

5. Żołnierze - Powstańcy XIII Żorskiego Pułku Powstańczego. (z Encyklopedii Powstań Śląskich)

Do najbardziej znanych działaczy i powstańców śląskich naszego regionu należą:

1. *Baldyk Bonifacy* - (1879-1940) - aptekarz, burmistrz Żor, działacz społeczny. Jego życiorys wydrukowano w Informatorze TMMŻ w listopadzie 1988 r.
2. *Gruszka Antoni* - (1879-1974) - piekarz, powstaniec, urodzony w Żorach, od 1919 r. zaprzysiężony w POW. Brał czynny udział w II powstaniu śląskim w walkach w rejonie Kochłowic i 1921 r. w akcji plebiscytowej w Żorach.
3. *Hanusek Paweł* - (1856-1927) - kupiec, działacz narodowy, współpracownik Wojciecha Korfantego. W okresie kampanii plebiscytowej był członkiem Polskiego Komitetu Plebiscytowego w Żorach.
4. *Lypek Sylwin* - (1895-1977) - lekarz, jako student medycyny odbywający służbę wojskową, urlopowany do POW Górnego Śląska, od 21.II.1921 r. organizował kolumnę sanitarną nr 4. Podczas III powstania organizował pociąg ewakuacyjny nr 3 z miejscem postoju w Lublińcu. Po II wojnie światowej zamieszkał na stałe w Żorach i tu był organizatorem i kierownikiem Ośrodka zdrowia, cenionym lekarzem i długoletnim radnym.

5. *Samulowski Julian*- (1890-1940) - organista, dyrygent Towarzystwa Śpiewaczego „Feniks”; działacz plebiscytowy, brał udział w III powstaniu śląskim.
6. *Sojka Franciszek*- (1892-1976) - urodzony w Rowniu, od 15.II.1919 r. zaprzysiężony w POW Górnego Śląska, uczestnik trzech powstań śląskich. W III powstaniu był dowódcą kompanii zapasowej XIII Żorskiego Pułku Powstańczego. W okresie okupacji hitlerowskiej od 9.IV.1940 r. do 8.X.1943 r. był więźniem obozu koncentracyjnego w Dachau.
7. *Wyrobek Józef* - (1892-1940) - powstaniec, działacz kulturalno-oświatowy. Jego życiorys wydrukowano w Informatorze TMMŻ w listopadzie 1988 r.

A oto nazwiska innych mniej znanych powstańców, którzy walczyli w III powstaniu śląskim jako żołnierze XIII Żorskiego Pułku Powstańczego (na podstawie Encyklopedii Powstań Śląskich):

- Buchta Rudolf* - (1902-1921) - poległ 6.VI.1921 r., pochowany w Żorach w zbiorowej mogile powstańczej.
- Budny Józef* - (1889-1940) - oficer, sędzia grodzki w Rybniku, zamordowany w obozie koncentracyjnym w Oranienburgu.
- Cuber Józef* - (1894-1942) - zastępca dowódcy kompanii w 3 batalionie, rozstrzelany w Oświęcimiu.
- Filec Ryszard* - (1899-1921) - zginął 11.VI.1921 r. W Januszkowicach pow. kozielski.
- Hesel Florian* - (1900-1921) - zginął 24.V. 1921 pod Bierawą.
- Juraszek Fanciszek* - (1897-1921) - zginął 8.VI. pod Bierawą.
- Jurecki Ryszard* - (1886-1940) - aresztowany przez hitlerowców, zmarł w obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie.
- Kaczmarowski Czesław* (1901-1940) - aresztowany 1.IX.1939 r., wywieziony do obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie, tam zmarł.
- Król Ludwik* - (1883-1938) - lekarz powstańczy, wspomagał służbę medyczną pułku żorskiego.
- Kumor Franciszek* - (1899-1921) - zginął 25.V.1921 r., pochowany w Żorach w zbiorowej mogile powstańczej.

- Marcol Wincenty* - (1896-1921) - zginął 3.V.1921 r. w walkach w Czerwionce.
- Paździor Piotr* - (1898-1921) - poległ 27.V.1921 r., pochowany w zbiorowej mogile powstańczej w Żorach.
- Patron Antoni* - (1900-1921) - zginął 3.V.1921 r. w walkach o Paruszwowice.
- Profaska Paweł* - (1888-1942) - zamordowany przez hitlerowców w Oświęcimiu.
- Sojka Robert* - poległ 3.V.1921 r., w walkach o Żory.
- Teszner Jan* - (1898-1921) - poległ 2.V.1921 r., pochowany w Żorach w zbiorowej mogile powstańczej.
- Oraz inni o których brak już bliższych wiadomości, ponad te, które podaje Encyklopedia Powstań Śląskich.
- Kremiec Wincenty* - walczył w batalionie N. Sobika na froncie Żory-Paruszwowice-Stare Koźle-Bierawa.
- Kupsz Maria* - sanitariuszka w pułku żorskim i telefonistka w centrali powstańczej w Żorach.
- Lipina Ryszard* - zastępca dowódcy 1 batalionu pułku żorskiego.
- Skrzyszowski Alojzy* - kurier sztabowy, żołnierz 12 kompanii pułku żorskiego.
- Starzec Teodor* - żołnierz 2 batalionu N. Sobika.
- Swoboda Jan* - dowódca kompanii 1 batalionu pułku żorskiego.
- Szelowski Franciszek* - sierżant i dowódca kompanii w 1 batalionie pułku żorskiego.
- Szyndzielnik Karol* - żołnierz 1 batalionu pułku żorskiego.
- Śmieja Józef* - lekarz, chirurg, dowódca plutonu w pułku żorskim.
- Wilkowski Antoni* - lekarz, komendant służby sanitarnej nr 3 szpitala polowego w Żorach.

6. Powrót Żor do Polski.

Powitanie polskich wojsk w Żorach połączone z symbolicznym włączeniem miasta do Polski odbyło się 4 lipca 1922 r. Aktu tego dokonał generał Stanisław *Szeptycki* z V i VI baterią 23 pułku artylerii polnej. Towarzyszyli mu: dyktator i komisarz plebiscytowy Wojciech *Korfanty* i pierwszy wojewoda śląski Józef *Rymer*. Na granicy miasta generała *Szeptyckiego* witał komisarz plebiscytowy w Żorach, Bonifacy *Baldyk*. Przy drugiej bramie w Rynku w imieniu żorskiego społeczeństwa witał polskich gości Józef *Wyrobek*. Od tego dnia Żory wróciły do Polski.

Nikodem Sobik

dowódca II żorskiego batalionu powstańczego
Kawaler Krzyża Virtuti Militari V klasy.

Nikodem *Sobik* - syn małorolnego chłopca, urodził się 15 września 1894 r. w Żorach-Rowniu. W 1913 r. wyruszył wraz z grupą kolegów do Westfalii do Essen, gdzie przez krótki czas pracował w fabryce. Często zmieniał miejsce pracy, by uniknąć służby w wojsku niemieckim. Pod koniec 1918 r. powrócił na Śląsk, a już z początkiem 1919 r. przystąpił do organizowania powstań śląskich. Zorganizował w Rowniu całą kompanię, wchodzącą w skład II Pułku Strzelców Rybnickich. Za tę konspiracyjną pracę został 22 marca

1919 r. aresztowany i osadzony w rybnickim więzieniu. Potężne demonstracje robotników przyczyniły się do zwolnienia Nikodema Sobika. Bierze czynny udział w walkach I powstania śląskiego, walczy pod Godowem i Gólkowicami, zdobywając wtedy stopień starszego strzelca. Po I powstaniu śląskim wznowił działalność konspiracyjną, przybierając pseudonim „Werner Reizenstein”. Terenem jego działalności był powiat rybnicki, a przede wszystkim okolice Żor. W okresie przygotowań do plebiscytu zajmuje się głównie ochroną polskich wieców i lokali plebiscytowych.

W maju 1920 r. znowu zostaje aresztowany i po 8 miesiącach na skutek interwencji Komisji Miedzysojuszniczej zostaje zwolniony. Walczy w II Powstaniu Śląskim w szeregach batalionu żorskiego. Do trzeciego wystąpienia zbrojnego Nikodem *Sobik* przygotował się jako dowódca II batalionu pułku żorskiego, dowodzonego najpierw przez por. Antoniego Haberkę, a później - kapitana *Sadowskiego*.

W nocy z 2 na 3 maja 1921 r. w czasie III Powstania Śląskiego Nikodem *Sobik* na czele 650 ludzi zdobywa i opanowuje rynek żorski, ratusz, dworzec, pocztę i policję.

Następnie bierze udział w zdobywaniu miasta Rybnika, Paruszwca i po ciężkich walkach, kosztem 6 zabitych i 15 rannych bierze do niewoli licznych jeńców oraz zdobywa sporo tak potrzebnej powstańcom broni i amunicji.

Następnie II batalion żorski bierze udział w krwawym boju o Rudy Raciborskie, Dziergowice, Bierawę i Libiszów.

Tak więc Nikodem Sobik na czele swego batalionu wziął udział w zwycięskiej ofensywie powstańczej, podczas której oddziały grupy „Południe” odniosły największe sukcesy, opanowując wschodni brzeg Odry. W czasie III Powstania Śląskiego bierze jeszcze udział w zdobywaniu Kędzierzyna i obsadzaniu odcinka wzdłuż Odry od Starego Koźła do Bierawy, likwidując kontrataki podejmowane przez Niemców. Po zakończeniu III Powstania Śląskiego batalion Nikodema *Sobika* wycofuje się do Grabówki i powraca z bronią w rękę do Żor, gdzie na rynku miasta rozwiązuje się. W ten sposób zakończy się szlak bojowy II batalionu żorskiego w czasie III Powstania Śląskiego, pełen chluby i sukcesów. Świadczy o tym fakt, że żołnierze tego batalionu zostali odznaczeni 150 Krzyżami Górnego Śląska i 15 Krzyżami Walecznych. Nikodem Sobik za udział w Powstaniach Śląskich odznaczonych zostaje Krzyżem Virtuti Militari V klasy, Krzyżem Niepodległości, Złotym i Srebrnym Krzyżem Zasługi, Krzyżem z Mieczami na Śląskiej Wstędze Waleczności i Zasługi oraz Gwiazdą Górnośląską.

O walkach swojego batalionu Nikodem *Sobik* pisze w swojej książce pt. „Dzieje batalionu II pułku piechoty żorskiego w czasie III Powstania Śląskiego”, która została opublikowana w 1936 r. Mimo braku przygotowania wojskowego Nikodem *Sobik* okazał się dobrym i utalentowanym dowódcą swego pododdziału, a swoją energią i męstwem zasłużył sobie najwyższe uznanie.

Po 1922 roku Nikodem *Sobik* zostaje w czynnej służbie wojskowej, początkowo w stopniu podporucznika w 65 Pułku Piechoty w Stargardzie Pomorskim. Uzupełnia swoje wykształcenie średnie i awansuje do stopnia kapitana. Przenosi się do jednostki wojskowej, stacjonującej na Śląsku. W 1929 r. przechodzi w stan spoczynku, osiada w Rybniku, prowadzi własną firmę przewozową i działa społecznie w Związku Oficerów Rezerwy, pełniąc funkcję komendanta powiatowego Związku Powstańców Śląskich w Rybniku.

Tuż przed drugą wojną światową od 1938 r. Nikodem *Sobik* organizuje na terenie powiatu rybnickiego oddziały samoobrony,

w skład których weszli byli powstańcy śląscy i ich synowie. Zorganizował osiem batalionów o sile 3800 ludzi. Jednak nie kierował walkami tych batalionów, ponieważ kilka dni przed wybuchem II wojny światowej tj. 26 sierpnia 1939 r. zostaje powołany do czynnej służby wojskowej.

Obejmuje dowództwo 73 batalionu Pułku Piechoty w Mikołowie. Na czele tego batalionu walczy najpierw w obronie Śląska w rejonie Mikołowa i Łazisk, a później po rozbiciu pułku przemierza szlak bojowy Sandomierz-Tomaszów Lubelski.

Uniknąwszy niewoli niemieckiej przedostaje się do Lwowa. Tu urywa się wszelki po nim ślad. Według ostatniej sprawdzonej informacji dotyczącej jego losów - Nikodem *Sobik* znajdował się w obozie dla internowanych oficerów polskich z Starobielsku. Podzielił więc los polskich oficerów z obozów w Kozielsku, Ostaszkowie i Starobielsku.

Opracowano na podstawie materiałów znajdujących się w TMMŻ oraz artykułu Henryki Wolnej w Tygodniku „Katolik” z dn. 18.VI.1989r. pod tytułem „Urwany ślad”

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w okresie Powstań Śląskich w regionie żorskim.

Po stukilkudziesięciu latach niewoli powstało niepodległe państwo polskie. Na Śląsku jednak są Niemcy, niemieckie szkoły, niemieccy właściciele zakładów pracy. Istnieją i działają bez większych przeszkód liczne organizacje gospodarcze, kulturalne, turystyczne i sportowe. Organizacje te za swój główny obowiązek uważały podnoszenie poczucia niemieckiej świadomości narodowej i przynależności do niemieckiego narodu.

Jednak wbrew germanizacji, której narzędziem był terror i różnorodne nadużycia, masy ludowe trwały wiernie przy swych polskich tradycjach i zwyczajach. Znajduje to wyraz w powstaniu licznych towarzystw kulturalnych, czy sportowych.

Żywą działalność prowadzi Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” i kluby sportowe.

Pierwsze gniazdo „Sokoła” na Śląsku powstało w Bytomiu w 1895 r. Formalnie jednak sport na Śląsku rozwinął się po I wojnie światowej. W 1920 r. powstaje Ruch Wielkie Hajduki, w tym okresie założono około 160 klubów sportowych, powstały one przed plebiscytem. Ruch miał symbolizować ruch narodowo-wyzwoleńczy polskiej ludności na Górnym Śląsku.

28 marca 1920 roku dochodzi do założenia gniazda Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Żorach. Wydział Dzielnicowy w Katowicach zatwierdza je na posiedzeniu dnia 24 kwietnia 1920 roku i wciela do Okręgu VIII - rybnickiego. Założycielem, a zarazem prezesem gniazda zostaje społeczny działacz żorski - druh Józef *Wyrobek*, natomiast funkcje naczelnika piastuje - druh Franciszek *Smusz*, którego w późniejszym okresie czasu zastępuje - druh Paweł *Bąk*.

Wydział Okręgowy wymaga, aby przyjmowano do gniazd tylko ludzi pewnych, stojących na stanowisku chrześcijańsko-narodowym. Ustanawia, iż każdy nowo przyjmowany członek „Sokoła” winien podpisać przedłożoną mu przez Zarząd deklarację i przez 4 tygodnie być kandydatem. Przyjęcia dokonuje prezes gniazda przez podanie ręki.

Do rzeczywistego „Sokoła” należy:

1. Dbanie o zdrowie duchowe i cielesne swoje i swoich.
2. Przestrzeganie czystości mowy i pisowni polskiej.

3. Popieranie handlu i przemysłu polskiego.

4. Tak pracować nad działością, by umiała czytać i pisać po polsku.

5. Uświadamianie ludu, aby pozyskać go dla pracy narodowej.

W początkowym okresie istnienia gniazdo posiada 15 członków, a pod koniec 1920 r. liczba ta wzrasta do 39. Każde Towarzystwo wchodzące w skład Związku mogło posiadać swój sztandar i pieczęć z godłem sokoła w locie. Sztandar gniazda żorskiego zostaje poświęcony 22 lipca 1922 roku. W dniu 3 maja 1925 roku sztandar otrzymuje Insygnium papieskie, a akt wbicia zostaje dokonany 19 września 1925 roku. Wielu czołowych działaczy i założycieli gniazd w sokolich, w okresie powstań śląskich pełniło funkcje kierownicze. W latach powstań śląskich i plebiscytu idee sokolstwa zakładające wychowanie fizyczne, patriotyczne i militarne cieszyły się dużym zainteresowaniem wśród Polaków.

Tuż po I wojnie „Sokół” był właściwie jedyną organizacją mogącą pokierować poczynaniami nie tylko sportowymi. Założono Związki Wojskowe, które zdelegalizowali Niemcy. Zaczęto więc tworzyć POW, w której większości stanowili członkowie „Sokoła”. Po upadku I powstania większość Towarzystw „Sokolich” została rozwiązana, ale uchylono tę decyzję przed plebiscytem.

Działacze polscy i niemieccy rywalizowali o pozyskanie młodego pokolenia. Przewaga środków finansowych preferowała stronę niemiecką, która otrzymywała dotacje na zakupu sprzętu sportowego. Aktywność niemiecka i terror wzmagaly się w miarę zbliżania plebiscytu. „Sokół” agitował za polską listą plebiscytową. Gniazda „Sokole” były główną bazą rekrutacyjną dla Polskiej Organizacji Wojskowej. W Wodzisławiu w 1921 roku została aresztowana cała drużyna „Sokoła” pod zarzutem przeprowadzania ćwiczeń sportowo-obronnych. W Żorach w II, III Powstaniu uczestniczyło 11 „Sokołów”. Józef *Wyrobek* jako dowódca batalionu, Paweł *Bąk* i Florian *Leśnik* jako dowódcy kompanii. Starali się oni przyjmować w szeregi powstańców najchętniej członków „Sokoła” jako element karny i fizycznie sprawny. Z tych też względów z uznaniem wspominali najmłodszego sokoła - powstańca - Sylwestra *Sobika*. Siedzibę w Żorach znajdowały również inne gniazda „Sokole”, przytaczając wykaz gniazd podaję ich krótką informację.

Palowice - gniazdo założone przed 23 listopada 1920 roku, a przyjęte do Dzielnicy 22 lutego 1921 roku. Działalność zamiera w 1931 r.

Suszc - przyjęte do Dzielnicy 22 lutego 1921 roku, działalność

- zamiera w 1931 r., a reaktywuje się w 1933 roku.
- Pawłowice - założone z początkiem 1924 roku, zanika pod koniec tego roku.
- Warszowice - przyjęte do Dzielnic 21 stycznia 1921 roku, nieczynne od listopada 1924 r.
- Boguszowice - założone 15 lub 16 maja 1920 roku, na początku liczy 28 członków. Po 1924 roku działalność jego zanika, by odrodzić się w 1931 roku.
- Bzie - przyjęte do Dzielnic 22 lutego 1921 roku, skreślone jako nieaktywne w 1924 roku.
- Szeroka - przyjęte do Dzielnic 21 stycznia 1921 roku, nieczynne w listopadzie 1924 roku, w okresie późniejszym wznowia swoją działalność.
- Pielgrzymowice - założone na początku 1924 roku, skreślone jako nieczynne w listopadzie tego roku.
- Kryry - przyjęte do Dzielnic 21 stycznia 1921 roku, przechodzi przy podziale okręgu mikołowskiego do okręgu pszczyńskiego, a później do żorskiego.
- Mizerów - przyjęty do Dzielnic 22 lutego 1921 roku, skreślone w listopadzie 1924 roku.
- Studzionka - przyjęte do Dzielnic 21 stycznia 1921 roku, zamiera przed wrześniem 1921 roku, a skreślone w listopadzie 1924 roku.
- Jak wynika z powyższych statystyk większość gniazd „Sokolich” powstała tuż przed plebiscytem, co miało z pewnością duży wpływ na wynik głosowania.

W burzliwych i przełomowych latach dwudziestych - Żory wyróżniły się akcją kulturalno-sportową i powstańczą. Działające od 1912 roku Towarzystwo Śpiewacze „Feniks” oraz Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” były szkołą polskość i z ich szeregów wywodzili się współorganizatorzy powstań śląskich. Działalność „Sokoła” stanowiła jedno z podstawowych ogniw w procesie odrodzenia narodowego mieszkańców tego regionu. Dominowały w niej akcenty patriotyczne i narodowe jako konsekwencja dawnych dążeń i pragnień ludności tej ziemi zaboru pruskiego. Był on miejscem kształtowania poczucia polskiej odrębności narodowej i dlatego działalność ta posiada w regionie Żor należne miejsce w życiu narodowym jej mieszkańców. Myślą przewodnią żorskiego „Sokoła” było hasło: „Nie dla zysku, nie dla sławy, jeno dla Ojczyzny sprawy”.

Rola Towarzystwa Śpiewaczego „Feniks” w budowie świadomości narodowej w Żorach.

Potężną bronią w walce o polskość na Śląsku była pieśń polska. Przetrwała ona kilkuwiekowy ucisk i oderwanie od Macierzy oraz ponure lata okupacji hitlerowskiej podczas II wojny światowej. Pieśń polska wiązała szerokie masy ludności Śląska z polskim językiem, polską kulturą i polską tradycją. Liczne rzesze śpiewaków śląskich i działacze śląskiego ruchu śpiewaczego brały udział we wszystkich trzech powstaniach śląskich (1919-1921) oraz w akcji plebiscytowej. Śpiewacy śląscy służyli wiernie sprawie polskiej na wszystkich frontach II wojny światowej (1939-1945).

Chóry na Śląsku stały się organizacjami patriotycznymi i społecznymi, zrzeszającymi mieszkańców polskiego pochodzenia. W Żorach Towarzystwo Śpiewacze powstało 23 czerwca 1912 r. Członkowie tego Towarzystwa nazywali swoją organizację imieniem „Feniks” od legendarnego ptaka, który spalając się co jakiś czas odrodził się na nowo z popiołów. Pierwsze zebrania Towarzystwa Śpiewaczego odbywały się w domku rodziny Kowalczyków przy ulicy Pszczyńskiej. Zebrania były tajne ze względu na terror, jaki stosowały ówczesne władze pruskie w stosunku do wszelkich ruchów polskich. Na zebraniach tego Towarzystwa nie tylko uczono śpiewu, ale i ojczystego języka oraz czytano polskie książki i gazety, co przyciągało wielu miejscowych Polaków.

Założycielami Towarzystwa Śpiewaczego „Feniks” w Żorach byli: *Józef Wyrobek, Jan Śniegoń, Józef Kowalczyk, Adolf Wyrobek, Józef Tomecki, Józef Szeliga, Walenty Skrobol, Paweł Krawczyk, Jan Płonka (z Baranowic), Ludwik Masny (z Krzyżowic), Józef i Franciszek Bartecki (z Kleszczowa), Józef Wawrzyczek (z Kryr), Ludwik Szula (ze Stanowic)* i wielu innych. Skład pierwszego Zarządu Towarzystwa w latach 1912-1913 był następujący:

- prezes	- Jan Śniegoń
- sekretarz	- Józef Wyrobek
- skarbnik	- Józef Kowalczyk

Na lekcje chóru członkowie zbierali się w każde niedzielne popołudnie. Celem ukrycia właściwego oblicza chóru jego repertuar obejmował też pieśni religijne. Pierwszy raz wystąpił chór w miejscowym kościele jesienią 1912 r. po nieszporach, a w styczniu 1913 r. rozległy się w kościele żorskim pierwszy raz dźwięki polskich kołęd.

Repertuar chóru był stale kontrolowany. Funkcje dyrygenta początkowo pełnił Józef *Wawrzyczek* z Kryr, następnie Paweł *Krzyżowski* z Tych i Jan *Skupień* z Wodzisławia. Chór utrzymywał żywą łączność z innymi towarzystwami śpiewaczymi i brał udział w różnych uroczystościach nie tylko na terenie Górnego Śląska.

W czasie I wojny światowej działalność chóru ustała, ale już w 1917 roku Józef *Wyrobek* zwolniony z wojska wskrzesił na nowo „Feniks”. Będąc prezesem Towarzystwa skupił w swoich szeregach członków, którzy dalej podejmowali działalność patriotyczną na rzecz przywrócenia Śląska do Polski.

Od stycznia 1919 r. prezesem Towarzystwa zostaje Bonifacy *Baldyk* - późniejszy komisarz olebiscytowy. Dyrygentem był wówczas Julian *Samulowski*, syn polskiego działacza na Warmii. Członkowie „Feniksa” nie tylko oddawali się zamiłowaniom muzycznym, ale także wystawiali sztuki teatralne, wygłaszali odczyty na tematy kulturalne, społeczne i wychowawcze oraz uczestniczyli w wycieczkach krajoznawczych. A wszystko to odbywało się we wspaniałej atmosferze towarzyskiej. Po aresztowaniu w lutym 1919 r. prezesa Bonifacego *Baldyka* i dyrygenta Juliana *Samulowskiego* w działalności chóru nastąpił pewien zastój, a aresztowanych członków Zarządu starał się zastąpić Adolf *Wyrobek*.

Po powrocie z więzienia członkowie Zarządu przystąpili ponownie do rozwoju działalności Towarzystwa Śpiewaczego „Feniks”, w wyniku czego w Żorach - w mieście uważanym za najbardziej zniszczone na Śląsku, wybrano najwięcej polskich radnych.

22 lutego 1920 r. dyrygenturę w chorze objął Florian *Leśnik*. Chór liczył w tym czasie prawie 200 członków, a główni działacze „Feniksa” Bonifacy *Baldyk*, Józef *Wyrobek* i Florian *Leśnik* prowadzili ponadto w okresie plebiscytu wytrwałą i skuteczną pracę polityczną.

Zorganizowali w okolicznych miejscowościach nowe towarzystwa śpiewacze, nad którymi opiekę sprawował „Feniks”. W okresie plebiscytu wszyscy członkowie chóru weszli w skład lokalnego komitetu plebiscytowego na miasto Żory. Komisarzem plebiscytowym okręgu żorskiego był prezes „Feniksu” Bonifacy *Baldyk*.

Po III Powstaniu Śląskim (1921 r.) i przyłączeniu naszych terenów do Polski nastąpił pełny rozkwit Towarzystwa Śpiewaczego „Feniks”. Zmianiali się prezesi i dyrygenci, a „Feniks” nadal skupiał w swoich szeregach najbardziej postępowych obywateli i młodzież. Brano udział w różnych imprezach, m.in.:

w 1930 r. w Ogólnopolskim Zjeździe Śpiewaczym w Katowicach, w 1931 r. w Zjeździe Okręgowym w Rybniku.

Wiele swoich sukcesów zawdzięcza chór nauczycielowi - dyrygentowi *Franiszkowi Hamerlakowi*, który przez 10 lat kierował chórem, dobierając bardzo urozmaicony i na wysokim poziomie artystycznym repertuar. W czasie uroczystości 25-lecia istnienia chóru w 1937 r. bratnie chóry z całego powiatu rybnickiego dały dla społeczeństwa żorskiego wspaniały koncert pieśni.

Kolejna przerwa w działalności Towarzystwa Śpiewaczego nastąpiła w 1939 r. (wybuch II wojny światowej).

Zginęli wtedy w obozach hitlerowskich *Bonifacy Baldyk*, *Julian Samulowski*, *Franiszek Hamerlak*, *Florian Leśnik* i wielu innych członków.

Po II wojnie światowej Towarzystwo znowu jak „Feniks” odrodziło się.

Starzy działacze przystąpili w ciężkich warunkach do organizowania życia śpiewaczego, do popularyzowania zapomnianej przez najmłodsze pokolenia polskiej pieśni.

Urządzano koncerty i realizowano swe zadania kulturalno-wychowawcze. Członkowie chóru brali aktywny udział w różnych imprezach, organizowanych na terenie Żor i okolicy, zdobywali wysokie miejsca w różnych zjazdach kół śpiewaczych. Po roku 1964 mimo wzmożonej akcji werbunkowej szeregi śpiewaków „Feniksa” topniały z miesiąca na miesiąc. Były również kłopoty z zatrudnieniem dyrygentów. W takiej sytuacji zarząd chóru został zmuszony do zawieszenia działalności śpiewaczej Towarzystwa.

Czy jeszcze kiedyś podniesie się z upadku stary zasłużony żorski „Feniks”?

Ponad 50 lat pracy Towarzystwa Śpiewaczego „Feniks” w Żorach, to lata walki o szerzenie polskiej pieśni i kultury w narodzie, lata trudów ponoszonych przy wychowaniu pokoleń, walki z naporem germanizacyjnym i hitlerowskim oraz lata odnoszonych triumfów śpiewaczych. I takim pozostanie „Feniks” w pamięci starszego żorskiego społeczeństwa.

Korzystano:

- z materiału kronikarskiego zebranego przez *Ewę Dudek* w Kronice Chóru „Feniks” w Żorach

- z wydania specjalnego przez Komitet Redakcyjny w 1962 r. z okazji uroczystości jubileuszowej 50-lecia działalności Towarzystwa Śpiewaczego w Żorach